

УДК 321.01+002.8

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Оксана Макух

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

Проаналізовано методологічні засади політичної науки. В основу підходу визначення суті політичної науки покладено принцип «людина як мета» у політиці. Індивіда показано започатковуючим суб'єктом політичної дії. Зроблено огляд теоретичних передумов застосування комунікативного підходу для дослідження конкретних політичних процесів (деінституалізації). Здійснено спробу авторського пояснення суті та змісту понять «комунікація» та «де інституалізація», ідентифікації даних концептів. Пропонується ідея «гуманізації» політичної науки, відхід від авторитарного способу мислення. Аналізується можливість гуманітарної скерованості політики сьогодні.

Ключові слова: комунікація, комунікативний підхід, деінституалізація, інституалізація.

Політична наука відносно нова серед галузей гуманітарного знання. Вона виникла внаслідок пошуків розуміння взаємин між владою та особою, нормативних та моральних аспектів дій конкретних політичних інститутів. Продуктування теоретичних знань в політичній науці породило широку дискусію з приводу генези держави та влади, діяльності політичних інститутів, зокрема ролі індивіда як суб'єкта політичного життя, його впливу на інститути, залучення до політичного процесу недержавних організацій, детермінант політики загалом.

Основні методи політичної науки у дослідженні політичної сфери, буття індивіда в її межах не цілком адекватно відображають суть окреслених проблем. Вони залишаються описовими, не здатні створити методологічну основу для розв'язання наукових проблем. Це викликало наприкінці ХХ ст. століття критику біхевіоризму як домінуючого методологічного підходу. Відтак можна говорити про оформлення постбіхевіористського періоду в розвитку політичної науки, а саме поєднання традиційних методів дослідження із новими концептуальними напрацюваннями (неінституціоналізм, комунікативний, антропологічний підходи, некорпоративізм та ін.). Проте ці методи у вітчизняній політичній науці недостатньо розроблені, спостерігаємо лише фрагментарні напрацювання.

Предметом нашого дослідження є аналіз комунікативного підходу, його застосування для дослідження конкретних політичних процесів: розвитку динамічного аспекту політичного (влади), політичної ідентифікації, деінституалізації, формування публічної сфери в межах громадянського суспільства.

Мета статті – вивчити тенденції та закономірності інституалізації політичних відносин (на прикладі сучасної України) з позиції визначеної методології; дослідити трансформацію інституційного у комунікативне на теоретичному і практичному рівнях – проблему деінституалізації; показати особу висхідним елементом політики.

Обраний підхід дає змогу виокремити принципи онтологічного, антропологічного та комунікаційного вимірів політики, вказати інтенції, які визначають дію у політиці, оскільки концепт комунікації дає змогу пояснити онтологічний аспект співіснування категоріальних одиниць у тріаді «індивід-інститут-громадянське суспільство» [1, с. 81].

Принцип комунікаційної ревізії сучасної історії передбачає переосмислення раціоналістичної традиції, що сформувалася у XVII ст. Саме Новий час став етапним пунктом в історії політичної думки, що вплинуло на становлення та розвиток науки про політику [2, с. 99]. Інституалізація політичного – владних відносин як опредметненої об'єктивованої діяльності індивіда в сфері публічних відносин відбулася також у період Нового часу на засадах раціоналізму. Сьогодні місце раціоналізації посіла ідея варіантності вибору, яка обмежується інституційними утвореннями. Саме комунікація у формі дуалістичного бачення виступає як спонукальна дія, вибір, альтернатива, можливість, спрямована на підтримку рівноваги та стійкості не лише системи політичних відносин, а й суспільно-політичної сфери. Ця парадигма пропонується автором як альтернатива класичній теорії пізнання: у центрі перебуває суб'єктивний розум, носієм якого є «гносеологічний суб'єкт», започатковувач політичної дії, її мета. Саме він здійснює опанування та перетворення навколишнього світу, детермінуючи ті чи інші процеси. Таким чином, висхідним пунктом існування особи в політиці є його дія, спрямована на результат у конкретній формі.

У рамках дослідження звертаємося до соціально-філософської комунікативної теорії, розробленої Ю. Габермасом й Н. Луманом. За допомогою цієї теорії здійснюється пошук підстав раціональності у комунікативних умовах буття індивіда, формується розуміння комунікації як матричної сукупності відносин у політичній сфері, яка виступає структуруючою об'єктивністю політичної реальності. У статті використано доробок вітчизняних науковців С. Лещева, В. Лекторського, О. Больнова, І. Нарського, М. Васіліка, О. Малінової, В. Окорокова, Р. Сирінського, В. Чугуєнка, Є. Головахи, Н. Паніної та ін.

На перший погляд, моделі комунікації Юргена Габермаса та Нікласа Лумана щодо вихідних концептуальних положень різні. Актуальним є розуміння комунікації Габермасом як «суб'єкт-суб'єктної» поведінки, є експлозивною «інтерсуб'єктивною інтеракцією», де інший виступає самодостатньою цінністю. Габермасівській комунікативній дії протиставлена емерджентна, асуб'єктна, імпульсивна комунікація Лумана [5], яка хоч і є «основою суспільства», виступає швидше проблемою, а не явищем. Виходячи із окресленого, зазначимо, що комунікація на індивідуальному та системному рівнях є «комунікаційною реалізацією комунікативного начала». Постає питання, якою мірою можливість комунікації залишається саме практикою індивіда, як окреслені межі свободи «людського в системному»? Пророкування про зникнення індивіда із сфери соціального спонукає долучатися до трансформацій соціальної матерії, зокрема політичної, оскільки дослідження індивіда в межах соціального

ризиком виявити тут лише системне, «несуб'єктне». Пошук людського фактора всередині системного є питанням про ступінь свободи індивіда, ціннісний вимір її існування. Ця проблема «творить перешкоди для злагодженої роботи соціально-політичної машини, абсолютного панування системного над суб'єктивним» [4, с. 91]

Для політичної науки напрацювання Габермаса відіграють важливу роль стосовно тлумачення «нової» раціональності, мотивації політичних суб'єктів, розуміння логіки розвитку політичних відносин, в межах яких індивіди перебувають у «суб'єкт-суб'єктивних» взаємовідносинах (інтерсуб'єктивності). Ю. Габермас наголошує: «Ми повинні перейти від індивідуалізованої, суб'єкт-об'єктної концепції здорового глузду до здорового глузду, утвореного в рамках міжсуб'єктивного спілкування». Він (здоровий глузд. – *авт.*) необхідний там, де «життя разом, але в різний спосіб» [6, с. 11]. Відтак можна говорити про визначальний вплив індивіда на політичний процес у суспільстві, особливо яскраво це простежується на ґрунті «соціальної нормативності і фактичності» в суспільстві. Гостро постає проблема задоволення потреб та інтересів, самоактуалізації в політиці (становища, статусу), що впливає на стан можливого, тому «нами керує не наявне, а відсутнє, і сама відсутність для нас є набагато відчутнішою. Це спонукає індивіда активно витіснити із його буття відсутність, замінювати її на наявність» [7, с. 14].

Політика та комунікація на сучасному етапі розвитку претендують на роль концептів, розуміння яких дає змогу пояснити буття суспільства й людини в ньому. В межах такого дуалізму ці концепти мають спільні поля взаємодії, що вимагає відповідних інструментів дослідження. «Будь-яке суспільство, – зазначає Р. Патнем, характеризується системою міжособистісних комунікацій та обмінів». Політика сьогодні не лише ґрунтується на комунікації чи орієнтується на неї, вона може розглядатися передусім як комунікація. Інтерпретуючи концепт комунікації, виходимо із наступних характеристик: комунікаційного (середовище, в якому формується комунікація, умови та результат – формування публічної сфери, тло розгортання комунікативного, є «як?» комунікації) та комунікативного (суб'єкти, що взаємодіють, динамічна основа потенційності, здатності, є «що?» комунікації) *аспектів*. Комунікація – це засадничий принцип онтологічної рефлексії, форма інтерсуб'єктивності, яка має повторювальний характер і здійснює трансформацію політичного досвіду індивіда. Зміст комунікації тлумачимо через її функціональну спрямованість на підтримку цілісності й інтегрованості соціального, створення символічного у політиці. Саме концепт комунікації змінює сьогодні ракурси дослідження специфіки політики – її суб'єктності, зміщуючи акценти не на аналіз діяльності вже діючих інституційних утворень, а в бік індивіда як визначальної інстанції серед суб'єктів політики. Комунікація, в її онтологічному статусі, виступає «вихідним принципом онтологічної рефлексії універсалу» [3, с. 40], формою руху політичного. Виражаючи динамічну основу потенційної можливості індивіда, вона трансформує його досвід (політичну соціалізацію. – *авт.*), формує рефлексію до ідентифікації в межах політичного «простір-часу».

Комунікативні основи політичного присутні в суспільному договорі Т. Гоббса. Проте через історичні обставини цей варіант політичного не розділяє загальне та одиничне, публічне та особисте (державу та громадянське суспільство). Введення комунікативного начала в генетичну основу політичного – це суспільний договір Т. Гоббса із певними доопрацюваннями Лока. Співвіднесення цих концепцій

вказує на утворення владного організму на основі закону, проте у Лока йдеться ще й про опору на совість, яку інтерпретуємо як етичний момент у політиці. У поглядах Дж. Лока виражений саме *комунікативний аспект* (реальна комунікація політичного дискурсу), на противагу *комунікаційному* Гоббса (закон – це середовище, в якому формується політичне). Суспільний договір у Гоббса “остаточний” раз і назавжди, він відкидає можливість комунікації всередині політичного організму. Ця необхідність конститує раціональність політичного, оскільки саме «комунікація, в якій був реставрований її політичний характер, – це єдине середовище, в якому можливе те, що заслуговує на назву «раціоналізація» [6, с. 224].

Особливою рисою визначення політичного в сьогоднішніх умовах є те, що ми спостерігаємо «інтегративне зміщення політичного в бік економічного» [4, с. 114]. Сьогодні, коли економічні фактори детермінують політичні інтереси, ми схилиємося саме до такого розгортання, тому «трансцендентна логіка зовнішніх політичних відносин замінюється іманентною логікою внутрішньо економічного розвитку» [4, с. 114]. По-друге, в сучасній Україні, державі транзитного типу розвитку, «політичне поле не має своєї внутрішньої органічної єдності, а становить мозаїчну, фрагментарно відокремлену систему політичних дій, що вибудована не на засадах розмежування функцій держави та громадянського суспільства», [2, с. 1], а на теорії «правильного громадянина», який співвідноситься із державою і вважає насадженою йому норми власними. Тут спрацьовує механізм об'єднання індивідів, зумовлений «прагматикою виживання». Цінність такого згуртування полягає в забезпеченні виживання кожного члена спільноти. Це знаходить відображення здебільшого у політичній свідомості громадянина: виховання у душі домінування держави над людиною. Необхідно зміщувати акценти в бік окреслення меж публічної сфери, в якій матимуть місце принципи деконцентрації публічної влади, розвиток «нових» інститутів представницько-репрезентативного типу, формування «критичних арен» для публічного професійного дискурсу, відповідальності влади перед громадянами (відповідальність тут як зворотний зразок, запорака комунікації. – *авт.*).

На думку Ю. Габермаса, «формування комунікативності сприяє пошукам індивідуальної та колективної ідентичності, підтримує відродження прихованих можливостей самовираження та спілкування» [6, с. 48]. «Людина є більше, ніж те, чим вона є, завдяки можливостям, які їй доступні» [6, с. 169], відтак вона здатна трансформувати політичне, змінюючи принципи співіснування загального та одиничного, публічного та приватного.

Важливим для нашого теоретизування є лаканівське трактування комунікації через ідентифікацію, в якій єдино можлива форма репрезентації «Я» відбувається через постать «Іншого» (соціального: група, простір), оскільки будь-яка людська дія виникає із бажання бути визнаною «Іншим». Стверджуючи й усебічно обґрунтовуючи положення про те, що «справжнє буття людини» можливе лише в тісному зв'язку з «Іншими», К. Ясперс називає цей сутнісний зв'язок комунікацією. Саме завдяки їй відбувається самоусвідомлення, самоідентифікація індивіда, пошук сенсу власного буття в межах цілого – суспільного організму. Людська ідентичність створюється діалогічно, на засадах комунікації, яка закладає потенційні основи універсального зв'язку всередині системи між її визначальними структурними елементами.

Певне пояснення цьому дає О. Больнов, який підходить до розуміння комунікації, синтезуючи особистісне та позаособистісне, він репрезентує власну

теорію розуміння комунікації через поняття «зустрічі», «дотичності». О. Больнов описує комунікацію через процес подолання замкнутості індивіда, здатність усвідомлювати власні дії та дії іншого. Відтак важливо з'ясувати, «яким чином співвідносяться феномен публічності та ідентичності?»

Гіпотетично нашу концепцію зображаємо в наступній формі: розглядаємо політичну свідомість індивіда на декількох етапах його ідентифікаційної артикуляції. В напрямі руху від «людини-тварини» до «людини політичної». Вирізняємо три стадії особистої політизованості: нейтральна, відносна, абсолютна. На кожному етапі розрізняють дві фази політичного розвитку особи – емпірична і теоретична.

Аналізуючи кожну із стадій, зазначимо, що первинну політизацію на емпіричному рівні можна розглядати як результат «генетичної психології», який теоретично визначається як символ. Особа, відносно політизована на соціальному рівні, здійснює ситуаційний аналіз свого місця в соціумі, вона вже бажає, проте ще не обдумує бажане. Саме тому політика виступає засобом, а не ціллю. Відтак у людини політичної на теоретичному рівні починає формуватися абстрактне поняття влади, відношення індивіда до репрезентованих інститутів.

Абсолютно ангажована в політику особа усвідомлює себе політичною фігурою, яка на емпіричному рівні має змогу впливати на осіб попередніх рівнів. Суб'єкт отримує доступ до «реальної влади», що призводить до відчуження його від користування політичним тілом: тепер він виступає апаратом виробництва влади. Можемо назвати такий процес регресією, прогрес надалі неможливий, оскільки суб'єкт намагається лише втримати владу.

Очевидно, комунікація детермінує якісні перетворення у політиці. Саме процес деінституалізації, рівнозначний процесу інституалізації (формування інститутів за якісно новими принципами), визначається силою впливу індивіда на політичний інститут, який «руйнується» у своїй змістовій наповненості.

Деінституалізація спровокована довготривалим невиконанням політичним інститутом функціональної потреби. Вивчення механізмів можливої деінституалізації виявляє його слабкі сторони. Про початок процесу деінституалізації можна говорити тоді, коли протяжність у часі неінституційного періоду починає домінувати. Відтак визначаємо *деінституалізацію політичного* як деструктивний у своїй змістовій наповненості процес зміни параметрів політичної структури, переведення політики на рівень комунікативного з розширенням меж громадянського стану задля можливості сконструювати константи та задати алгоритм якісного функціонування та розвитку інституту в політиці. Деінституалізація політичного вказує на зменшення рівня політичної ангажованості особи та збільшення ролі громадянського сектору, на зміщення акцентів владних і громадських інститутів, чого зараз потребують інститути влади.

Таким чином можемо пояснити смисл політичної дії особи, прихід його у сферу політичного. Такий стан детермінований відчуженістю політичної системи від індивіда, який приходить у світ вже сформованого політичного. Тому потреба у зміні як політичному самоствердженні, самоактуалізації є об'єктивною та необхідною.

Розвиток політичної науки в Україні пропонує актуалізацію комунікаційної проблематики саме тоді, коли політична сфера розглядається не як соціальна конструкція, а як комунікаційна система, що визначає не лише динаміку, а й суть політичного процесу.

Комунікація виступає ресурсом індивіда, через який він має змогу впливати та визначати хід політичних подій внаслідок зворотності зв'язку, динамічності комунікації, цим самим утверджуючись у політичному полі буття. Загалом політична детермінантність передбачає активне начало у виявах комунікативної активності особи, у переведенні потенційних властивостей в актуальні й закріпленні їх у практиці політичної взаємодії.

Сьогодні для України існує потреба перепрограмування функціонування інститутів влади на новий якісний рівень, формування так званого «гуманітарного» політичного інституту, який буде скерований на задоволення інтересів людини. Відтак розпочнеться процес гуманізації політики загалом. На нашу думку, гуманність політичного можна виміряти через таку інституцію як закон, якщо він дієвий, оскільки, згідно кантівського трактування, єдиною співмірною інституцією з людиною є саме закон.

Список використаної література

1. Геллнер Э. Условия свободы, гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер ; пер. М.Б. Гнедовского ; ред. М.Б. Макаренко. – М. : Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.
2. Денисенко В. Проблемы рационализма та иррационализма в политических теориях Нового часу европейской истории / В. Денисенко. – Львів : ПАІС, 1997. – 274 с.
3. Денисенко В. До питання про методологічні засади політичної науки / В. М. Денисенко // Суспільно-гуманітарні студії. – Львів : видавництво СГК „Генеза”. – 1998. – №1. – С 1–2.
4. Лещев С. В. Коммуникативное, следовательно, коммуникационное / С. В. Лещев. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 172 с.
5. Луман Н. Власть / Н. Луман ; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.
6. Марков Б. В. Мораль и разум. Послесловие / Б.В. Марков // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2000. – 298 с.
7. Огурцов А. П. Научный дискурс: власть и коммуникация (дополнительность двух традиций) / А. П. Огурцов // Философские исследования. – 1993. – № 3. – С. 12–59.

*Стаття: надійшла до редколегії 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

COMMUNICATION APPROACH TO THE RESEARCH OF POLITICS: THE METHODOLOGICAL ANALYSIS

Oksana Makukh

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of theory and history of political science
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

The analysis of the methodological foundations of political science was provided. An approach for determining the essence of political science was based on the principle of «the human being as a goal» in the politics. It was proved that an individual was the starting actor of a political action. An overview of theoretical preconditions for applying the communicational approach in research of specific political processes (deinstitutionalization) was made. The main point and contents of communication and deinstitutionalization were defined by the author as well as the identification of those concepts. The idea of the “humanization” of the political science and the change of the authoritarian style of thinking was presented. The possibilities of the humanitarian approach in the modern politics had been outlined.

Key words: the communication, the communicational approach, a deinstitutionalization, an institutionalization.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ПОЛИТИКИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Оксана Макух

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

Проанализированы методологические основы политической науки. В основу подхода относительно определения сути политической науки положен принцип «человек как цель» в политике. Индивид показан исходным субъектом политического действия. Сделан обзор теоретических предпосылок для применения коммуникативного подхода к исследованию конкретных политических процессов (деинституализации). Осуществлена попытка авторского объяснения сути и содержания понятий „коммуникация” и «деинституализация», идентификации данных концептов. Предлагается идея «гуманизации» политической науки, отход от авторитарного образа мышления. Анализируется возможность гуманитарной направленности политики сегодня.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативный подход, деинституализация, институализация.